

“TIL - MILLAT KO‘ZGUSI, QALBNING JOZIBASI”

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti
Tarix ta’lim yo’nalishi 4-bosqich2-23-gurux talabasi

Doyimova Durdona Bahodirovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilning millat hayotidagi o‘rni, uning ma’naviy qadri va xalqning o‘zligini ifodalovchi asosiy vosita sifatidagi ahamiyati yoritilgan. Til – millatning tarixi, madaniyati va tafakkurini avloddan avlodga yetkazuvchi ko‘prik ekanligi ta’kidlanadi. Shuningdek, o‘zbek tilining bugungi kunda davlat tili sifatidagi nufuzi, uni asrab-avaylash va yoshlar ongida milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish zarurligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: til, millat, ma’naviyat, madaniyat, o‘zlik, ona tili, qadriyat, Navoiy, milliy g‘urur, davlat tili

Kirish. Til – insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biridir. Har bir millatning milliy o‘zligi, dunyoqarashi, qadriyatlari va ma’naviy boyligi, eng avvalo, uning tilida namoyon bo‘ladi. Shu boisdan til millatning ko‘zgusi, deb bejiz aytilmaydi. Chunki til orqali xalq o‘z tarixini, madaniyatini, tafakkurini va urf-odatlarini avloddan avlodga yetkazadi. Til nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning ijtimoiy va madaniy taraqqiyotining muhim omilidir. Har bir tilda o‘sha xalqning dunyoqarashi, tafakkuri, milliy xususiyatlari mujassam bo‘ladi. Tilning boyligi va go‘zalligi millatning tafakkur darajasini, madaniyatini ham aks ettiradi.

O‘zbek xalqining boy tarixiy va madaniy merosi ham til orqali saqlanib, avlodlarga yetib kelgan. Alisher Navoiy o‘z asarlari orqali o‘zbek tilining ifoda imkoniyatlari kengligini, uning xalq ruhiyatini yoritishdagi qudratini namoyon etgan. U “Tilga e’tibor – elga e’tibor” degan hikmat bilan tilni milliy o‘zlikning asosi sifatida e’tirof etgan. Til har bir millatning ko‘zgusi, uning haqiqiy sarchashmasidir. Til bor ekan, millat barhayotdir. Tilni Onaga qiyoslanishi bejiz emas, inson o‘z onasini ko‘rmasdan, uning sof muhabbatini, mehrini tuymasdan yashay olishi mumkin emas. Bu fikrimizning isboti sifatida

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining 30 yilligi munosabati bilan so‘zlagan nutqini keltirishimiz mumkin: “Kimda-kim o‘zbek tilining bor latofatini, jozibasi va ta’sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo‘lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o‘lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo‘shiqlariga quloq tutsin”.

Til insonlarning o‘zaro aloqa vositasi bo‘lib, yaratuvchining insonga bergan bebaho ne‘matidir. Millatlarni millatlardan ajratib turuvchi asosiy belgilardan biri ham tildir. Dunyoda har bir xalqning o‘z tili uning bebaho boyligi, iftixori, najoti hisoblanadi. Hikmatli so‘zlar, she’ru dostonlar, qo‘shiqlar avvalo biror bir millatning ona tilida dunyoga keladi. Millat bor ekan, uning tili ham yashaydi, tili yashar ekan u millat boshqa millatlar orasida o‘z nufuzi, obro‘sigacha ega bo‘ladi. Har bir xalqqa o‘z tili aziz va ardoqli. Sho‘rolar davrida rus tili Ittifoq tili sifatida rivojlantirildi. U jahon tillari darajasiga ko‘tarildi. Ayniqsa, ko‘p ming asrlik tarixga ega bo‘lgan turkiy xalqlar ham o‘z ona tillari dunyodagi hech bir xalqning tilidan kam emasligini yoqlab chiqdilar. Bu yo‘ldagi sun’iy to‘siqlarni pisand etmadilar. Mustaqillik arafasida oilaviy va bozor tili darajasiga tushib qolgan o‘zbek tiliga davlat tili maqomini berish haqidagi taklif va kurashlar samarasiz ketmadi. O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. Davlat hujjatlari, davriy nashrlar, darsliklar ona tilimizda yozila boshlandi. Bu xalqimiz ruhini ko‘tardi. Sho‘rolar davrida ham o‘zbek tilini tiklashga, uni Davlat tiliga aylantirishga intilish kuchli bo‘lgan. Xususan, ona tiliga bag‘ishlangan turli tadbirlar o‘tkazishga harakat qilingan bunday tadbirlar ayniqsa, mustaqillik arafasida tez-tez o‘tkazila boshlangan. 1988 yil matbuotda yangi bayram — «Til bayrami» haqida ma’lumotlar paydo bo‘la boshlagan. Bunday bayram Rossiya Federatsiyasi, Ukraina, Boltiq bo‘yi va Kavkaz orti respublikalarida va mamlakatimiz poytaxtida ham o‘tkazilgani haqida gazetalarda maqolalar bosilgan. Bu bayramlarning asosiy maqsadi — ona tilini e’zozlash, ona tili bilan birga boshqa tillarni ham chuqurroq o‘rganishga undash bo‘lgan.

Har yili 21 oktabrni o‘zbek tiliga Davlat tili maqomi berilgan kun sifatida nishonlab kelmoqdamiz. Har bir yildagi bayram turli shiorlar ostida o‘tkaziladi. «Ona tilim — jonu

dilim», «Til — millat ko‘zgusi» shular jumlasidandir. Til bayramining mazmunli va qiziqarli o‘tishi har bir o‘quv yurti muallimlarining aql- zakovati, o‘z kasbini qanchalik chuqur egallaganligiga bog‘liq. Til bayramiga taniqli yozuvchi, shoirlar, tilshunos va adabiyotshunos olimlar taklif etiladi. Ular yoshlarga til bilish barcha muvaffaqiyatlarning garovi ekanligini, har bir inson avvalo o‘z ona tilini, qolaversa boshqa tillarni sevib o‘rganishlari zarurligini uqtirib o‘tishadi. Til bayramlarida til haqidagi hikmatli so‘zlar, she‘rlar, qo‘shiqlar yangraydi. Shu kuni radio va televideniye orqali til bayramiga doir qiziqarli chiqishlar uyushtiriladi. Til bayrami insonni ona tiliga va o‘z xalqiga bo‘lgan mehr-muhabbatini jo‘sh urdiruvchi betakror bayramdir. Til bayrami shuningdek xalqlar o‘rtasida o‘zaro totuvlik va do‘stlik rishtalarini mustahkamlovchi muhim omildir.

1989-yil 21-oktyabr... Aynan shu kunda o‘zbek tilining haqiqiy jozibasini anglashni boshlashga imkoniyat berildi. O‘zbek millati uchun dunyoga tuynuk ochildi.

2020-yil 21-oktyabr... Roppa-rosa o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligiga 31 yil to‘ldi. Xo‘sh, mana shu davr mobaynida o‘zbek tilining haqiqiy jozibasi, uning go‘zalligini dunyoga tanitish uchun qanday ishlar amalga oshirildi?

Ta’kidlab o‘tish joizki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o‘zbek tili maqomi huquqiy jihatdan mustahkamlandi. O‘zbek tili haqidagi qonun qabul qilinganidan so‘ng barcha davlat hujjatlari o‘zbek tilida yuritila boshlandi, gazeta va jurnallarning o‘zbek tilida chop etilishi yo‘lga qo‘yildi. 1993-yil 2-sentyabrda “Lotin tiliga asoslangan o‘zbek alifbosini tuzish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingandan so‘ng, mamlakatimiz har tomonlama rivojlandi va jahon kommunikatsiya tizimidan munosib o‘rin egallashiga yo‘l ochdi. Shu o‘rinda statistik ma’lumotlarga e’tibor qaratsak: dunyoda 5600 dan ortiq tillar mavjud bo‘lib, bundan 200 tasigina davlat tili sifatida qabul qilingan. Ularning orasida o‘zbek tilining borligi uning naqadar sof, mukammal, purma’no va jozibadorligining yorqin dalilidir. Rossiyalik tilshunos olima, professor A. M. Kozlyanina “O‘zbek tili nafis va musiqa ohangidek jozibador” deb bejiz ta’kidlamagan edi.

Lekin, shu o‘rinda savol tug‘ilish tabiiy: nahotki o‘zbek tili biror bir joyga nom qo‘yish uchun ham yaroqli bo‘lmasa?! Afsus, barchamizga ma’lumki, ko‘chalarda do‘konlar, supermarketlar, turli xil ustaxona shoxobchalari, go‘zallik salonlari, turli xil

osmono‘par binolar, bog‘chalarga qo‘yilgan nomlar o‘zbek tilida emas balki, boshqa xorij tillarida yozilganligining guvohi bo‘lishimiz mumkin. Bu haqiqatni isbotlash uchun siz ulkan bir ilmiy izlanish qilishingiz shart emas, aynan ko‘chaga otlanib turib, qo‘lingizga qalam va ruchka olgan holatda chiqsangiz kifoya. Naqadar achinarli holat bo‘lishiga qaramay, biz bunga ko‘nikib yashab kelmoqdamiz! Axir biz O‘zbekistonda yashayapmiz-ku, nima uchun unda joy nomlarini o‘zbek tilida nomlay olmaymiz? Buning uchun kim aybdor: davlat organlarimi yoki o‘zbek millatimi? Ijtimoiy tarmoqlarda O‘zbekistonda osmono‘par binolar qurilayotgan bo‘lishiga qaramasdan, ularning nomi hali-hamon ingliz tilida ekanligi haqida bildirilgan turli xil fikrlarga duch kelishimiz mumkin. Misol uchun ularning birida yozilishicha, Toshkent shahrining markazida qurilgan “Nest one” deb nomlangan turar joy binosining nomi o‘zbek tilida emas, aynan ingliz tilida! Vaholanki, bu bino O‘zbekistonda, aynan o‘zbeklar tomonidan (inglizlar emas!) qurilgan-ku! Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning birida yozilgan maqolada mana bu so‘zlarni ham uchratishimiz mumkin: “Xullas, bunyodkori o‘zbekmi, uning dastxati qurgan binosida yaqqol ko‘rinishi kerak va bu o‘sha quruvchining o‘zligini yo‘qotmaganidan darak beradi. Dastxat avvalo nomlarda namoyon bo‘ladi. Ochig‘ini aytganda, rasmiy matbuotda o‘zbek tiliga bo‘lgan e‘tiborsizlik anchagina yuqori. Yana ham aniqrog‘i, bu borada davlat muassasalari yetakchilik qilib kelmoqda. Aslida ular tilshunoslarni jalb qilib bo‘lsa ham, o‘zbek tilining boyligini xalqqa namoyon etish, yangi so‘z va iboralarni o‘zbekcha talqinini joriy qilishda bosh qosh bo‘lishlari kerak”.

O‘zbek tili AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Turkiya va shu kabi bir qator davlatlarning 60 ga yaqin universitetlari va 100 dan ziyod maktablarida o‘rganilayotgan bir paytda biz qurilgan binolarimizning nomini ingliz yoki rus tillarida nomlab o‘tirganligimizni qanday tushunish kerak?!

Aynan shu yerda BMT vakillarining til borasida keltirgan faktini eslab o‘tsak: “Qachonlardir odamlar so‘zlashadigan tillarning soni 7 mingdan 8 mingtagacha yetgan bo‘lsa, bugungi kunda sayyoramizda 6 mingta til mavjud bo‘lib, ularning 90 foizi yo‘qolib ketish arafasida turibdi. Bu asosan sivilizatsiya tufayli madaniyatidan ayrilayotgan kam sonli millatlarning tillaridir. Bu tillarda so‘zlovchi aholining ayrimlari yozuvga ega bo‘lsa,

ayrimlari bundan bebahradir. Masalan, Afrika tillarida so‘zlashuvchi aholining 80 foizi hamon o‘z yozuvlariga ega emas. Lingvist olimlarning fikricha, yana 25 yildan so‘ng hozir muomalada bo‘lgan tillarning o‘ntasidan bittasi saqlanib qolar ekan”.

O‘zbek tili ham shunday tillar sirasiga kirishiga yana ozgina harakat qilinsa bo‘ldi, o‘zbek millatining ko‘zgusi hisoblanmish til butunlay yo‘q bo‘ladi qoladi! Qurilgan binolarga boshqa tillarida nom beraversak, zamon talabi deb xodim tomonidan ishchiga ish uchun o‘zbek tilining o‘zigina kifoya ekanligini bila turib ham rus va ingliz tillarini bilishing kerak degan talab qo‘yaversak, oilada o‘zbek tili bilan bir qatorda ingliz va rus tillaridagi so‘zlarni aralashtirib ishlatishni, tilning ahamiyati haqida faqatgina Til bayrami kunida eslab o‘tsak, OAVda o‘zbek tiling buzib talqin etilgan variantidagi so‘zlar va xato yozilgan so‘zlarni ayovsiz namoyish qilishni davom ettiraversak o‘zbek tilini yo‘qotish uchun 25 yil emas, balki 10 yilning o‘zi ham kifoya qiladi. Shu o‘rinda vaziyatni huquqiy jihatdan baholaymiz.

Birinchidan, ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi Reklama to‘g‘risidagi Qonunining 5-moddasiga ko‘ra, davlatimiz hududida reklama davlat tilida berilishi bilan birga, reklama beruvchining xohishiga ko‘ra boshqa tillarda ham e’lon qilinishi mumkin. Shu masalaga bog‘liq bo‘lgan yana bir muammo bu reklama yozuv taxtalari va bannerlaridagi reklama matnlarining jiddiy xatolar bilan yozilayotganidir. Reklama matnlarini e’tiborsizlik natijasida jiddiy xatolar bilan yozish uchun javobgarlik bormi? O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi Kodeksining 42-moddasiga ko‘ra, davlat tilini mensimaganlar eng kam ish haqining bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarimaga tortilishi mumkin. Ammo Kodeksda qaysi holatlar “mensimaslik” deb baholanishi mumkinligi haqida hech narsa deyilmagan. O‘zbek tilining izohli lug‘atiga ko‘ra, “mensimaslik” deb “e’tiborsizlik va past nazar bilan qarash”ga aytiladi. Davlat tili yoki boshqa tillarda yozilgan matndagi xatolarni e’tiborsizlik deb baholash mumkin, ammo ularning “past nazar bilan qarash” maqsadida qilinganini isbotlash qiyin.

Ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida chakana savdo qoidalarining hamda O‘zbekiston Respublikasida umumiy ovqatlanish mahsulotlarini (xizmatlarini) ishlab chiqarish va sotish qoidalarini tasdiqlash

to'g'risida"gi Qarorining 16-bandiga ko'ra, "sotuvchi, tovarlar va ularni tayyorlovchilar to'g'risidagi ma'lumotlar xaridorlar e'tiboriga davlat tilida yetkaziladi, shuningdek, boshqa tillarda takrorlanishi mumkin". Lekin chakana savdo rastalarida tovarlar to'g'risidagi ma'lumotlar xaridorlar e'tiboriga har doim ham davlat tilida yetkazilmaydi. Masalan, pishloqning har-xil turlarini sotayotgan sotuvchi bir pishloq turi ustiga «Galanski Sir! Sveji!» deb yozib qo'ygan bo'lsa bu reklama hisoblanadimi yoki mahsulot to'g'risidagi ma'lumotmi? Agar reklama hisoblansa, unda reklama davlat tilida berilishi talab etilmaydi. Agar mazkur yozuv mahsulot to'g'risidagi ma'lumot deb talqin etilsa, unda boshqa til bilan birga davlat tilida ham yozilishi shart.

Uchinchidan, O'zbekiston Respublikasi hududidagi davlat organlari, tashkilotlari va muassasalarida davlat tili to'g'risidagi qonun hujjatlarining ayrim normalari buzilishiga guvoh bo'lishimiz mumkin. "Davlat tili haqida"gi qonunning 10-moddasiga ko'ra, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalarida ish yuritish davlat tilida, lekin ishlovchilarining ko'pchiligi o'zbek tilini bilmaydigan jamoalarda davlat tili bilan bir qatorda boshqa tillarda ham amalga oshirilishi mumkin. Ammo, ayrim davlat tashkilotlarida, organlarida va muassasalarida ish yuritish davlat tilida emas, balki boshqa tillarda, jumladan rus tilida olib borilishi holati kuzatiladi. Bu, o'z navbatida davlat tiliga bo'lgan hurmat va e'tiborning pasayishiga sabab bo'lishi barchamizga birdek ayondir. Shuning uchun ham Adliya vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 42-moddasi "Davlat tili to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish" deb nomlangan bo'lsa-da, ushbu modda davlat organlari va tashkilotlarida ish yuritishda davlat tili haqidagi qonun hujjatlari talablariga rioya etmaslik bilan bog'liq munosabatlarni qamrab olmagan. Adliya vazirligining fikricha, bu hol ba'zi davlat organlarida davlat tili to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilmasligiga va ish yuritish davlat tilida amalga oshirilmasligiga olib kelmoqda. Adliya vazirligi MJtKning 42-moddasiga: "Davlat organlari va tashkilotlarida ish yuritishda davlat tili haqidagi qonun hujjatlari talablariga rioya yetmaslik, mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi" degan to'ldirish kiritishni taklifi 2020-yilning 25-aprel sanasida OAVda maqola tarzida

e'lon qilingan bo'lishiga qaramasdan hali-hamon o'zgartirish kiritilmaganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Yuqoridagi huquqiy tahlil natijasida o'zbek tilini rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni keltirib o'tamiz:

1. Ayni o'zbek tili sohasi mutaxassislaridan O'zbek tilini bilish darajasini tasdiqlovchi sertifikat olish tartibini ishlab chiqish; (Xuddi CEFR, IELTS yoki boshqa chet tili sertifikatlari shu til mutaxassislaridan so'ralgani kabi);

2. MJtKning 42-moddasiga: "Davlat organlari va tashkilotlarida ish yuritishda davlat tili haqidagi qonun hujjatlari talablariga rioya etmaslik, mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi" degan o'zgartirish kiritish;

3. OAVda davlat tilining jozibadorligi xususidagi turli xil teledasturlar, davra suhbatlari, reklamalar, animatsion roliklar namoyish qilish; (faqatgina 21-oktyabr sanasida emas, doimiy ravishda olib borilishini ta'minlash joiz);

4. Chet el fuqarolari ishtirokida o'zbek tilini madh etadigan xalqaro insho, tezis, maqola, ocherklar tanlovlarini tashkil qilish va ularni rag'batlantirish (bu taklif ham faqatgina 21-oktyabr Til bayrami kuni uchun emas, doimiy ravishda olib borilishi maqsadga muvofiq).

Xulosa qiladigan bo'lsak, har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz lozimligini butun vujudimiz bilan his etishimiz lozim. Bunday vatanparvar harakatni barchamiz o'zimizdan, o'z oilamiz va jamoamizdan boshlashimiz bilanoq o'zbek tilini rivojlantirishga bevosita ulkan hissa qo'shgan bo'lamiz.

Zero, buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy yozganidek: «Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurg'on oyinai hayoti tili va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur».

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Sh. M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
2. Karimov, I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va maqomini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–5850-sonli Farmoni.
4. Quronov, D., Rasulov, R., Safarov, O. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
6. “Davlat tili to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent: Adolat, 1989 (yangi tahrirda 2020 y.).
7. Jo‘rayev, M. Til va millat: ijtimoiy-falsafiy qarashlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. Usmonov, S. Til – millat ma’naviyati ko‘zgusi. // “Ma’naviyat va hayot” jurnali, 2022, №4.
9. To‘xlieva, N. Til madaniyati va nutq etikasi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari jamiyati nashriyoti, 2018.
10. Abdullayev, A. Til va tafakkur uyg‘unligi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.